

II. RECENZJE I NOTY

KRZYSZTOF JAKUBIAK, MONIKA NAWROT-BOROWSKA, *Dziecko i dzieciństwo na ziemiach polskich w źródłach narracyjnych i ikonograficznych z drugiej połowy XIX i początku XX wieku*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2021, ss. 521

Jakkolwiek wielu z nas wspomina swoje dzieciństwo, to jednak wszystkiego przypomnieć sobie nie zdoła¹. Bo choć pamięć nasza jest ulotna, to z najwcześniejszego okresu życia pamiętamy „bezbrzeżne z całych sił istnienie”². Dzieciństwo jako czasoprzestrzeń ludzkiego życia definiują zarówno czynniki mikro-, jak i makrospołeczne. Niewątpliwie, znaczący wpływ mają uwarunkowania biograficzne jednostki (m.in. status materialny rodziny, jej pochodzenie, relacje między członkami rodziny, rodzaj rodziny, osobowość jej członków itp.), jak również usytuowanie jej w konkretnej przestrzeni, zarówno bliskiej (dom), jak i dalszej/ szerszej (społeczeństwo, państwo). Tak wieloaspektowe postrzeganie lat dziecięcych wpływa na przyjęcie odpowiedniej perspektywy badawczej.

Dzieciństwo wraz ze wszystkimi swoimi atrybutami zostało dostrzeżone przez badaczy i trwale wpisało się w eksploracje interdyscyplinarne. Także w badaniach historyczno-pedagogicznych, dzięki przyjęciu perspektywy społecznej historii wychowania, kwestie najwcześniejszego okresu życia człowieka są poddawane źródłowej analizie i wielopłaszczyznowo interpretowane, a także – w wielu aspektach – rekonstruowane. Jednak pomimo podejmowanych dociekań badawczych, brakuje holistycznej analizy: stanu badań nad dzieckiem i dzieciństwem, zmieniającego się postrzegania dziecka i dzieciństwa w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku oraz – co ważne z perspektywy recenzowanej książki – opracowania metodologicznego i merytorycznego materiałów źródłowych. Nestorami badań nad dzieckiem w dawnej Polsce są niewątpliwie prof. dr hab. Dorota Żołądź-Strzelczyk (Wydział Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) i prof. dr hab. Krzysztof Jakubiak (Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego). To dzięki Ich pasji badawczej oraz osobistej charyzmie młodsze pokolenie historyków wychowania (m.in. prof. UKW dr hab. Monika Nawrot-Borowska, prof. UAM dr hab. Katarzyna Kabacińska-Łuczak) kontynuuje intelektualną wyprawę w dziecięcy świat dawnych epok.

¹ Nawiązanie do wiersza Bolesława Leśmiana „Z lat dziecięcych”.

² B. Leśmian, „Z lat dziecięcych”.

Pokłosiem naukowej współpracy prof. dr. hab. Krzysztofa Jakubiaka i prof. UKW dr hab. Moniki Nawrot-Borowskiej jest książka: *Dziecko i dzieciństwo na ziemiach polskich w źródłach narracyjnych i ikonograficznych z drugiej połowy XIX i początku XX wieku* – kolejna już publikacja współautorska³, będąca kontynuacją prowadzonych badań nad dzieckiem i dzieciństwem w drugiej połowie XIX i początku XX wieku. Recenzowana pozycja to książka nowatorska ze względu na udaną próbę (sic!) zebrania i problemowego opracowania stanu badań historyczno-pedagogicznych nad dzieckiem i dzieciństwem przełomu XIX i XX stulecia oraz kwestii z nim związanych. *Novum* odnosi się przede wszystkim do opisanie możliwości źródłowych – zarówno w perspektywie metodologicznej, jak i merytorycznej – ze zwróceniem szczególnej uwagi na wybór źródeł narracyjnych i ikonograficznych służących do dalszych eksploracji problemu.

Autorzy dbając o poprawność metodologiczną, nie tylko wnikliwie określili przyjętą orientację badawczą, wyjaśnili pojęcia dziecka i dzieciństwa, czy też sprecyzowali cel i cezurę czasową prowadzonych poszukiwań, ale także wpisali podejmowane analizy w nurt rozważań określanych jako pedagogika dziecka (s. 7).

Aby w pełni zrealizować założenia, książka została podzielona na dwie – wzajemnie uzupełniające się – części. Celem pierwszej jest, zgodnie z intencją Autorów,

przedstawienie stanu badań nad dzieckiem i dzieciństwem z perspektywy historyczno-pedagogicznej, wybranych źródeł do badania tejszy problematyki w badanym okresie, kształtowania się psychopedagogicznych i pedagogicznych badań nad dzieckiem oraz specyfiki wychowania dziecka w rodzinie polskiej drugiej połowy XIX i początku XX wieku⁴.

Prof. Krzysztof Jakubiak i prof. Monika Nawrot-Borowska z dbałością o szczegóły merytoryczne przedstawili stan badań historyczno-pedagogicznych, wskazując jednocześnie nowe pola penetracji badawczych. Na uwagę zasługuje nie tylko zebranie bogatej literatury, w większości rozproszony w czasopiśmie i książkach redakcyjnych/tematycznych oraz jej skategoryzowanie, ale także wzorcowo przygotowane przypisy. Ponadto, Autorzy zwrócili uwagę na wartość poznawczą materiałów źródłowych wykorzystanych do rekonstrukcji dzieciństwa, szczególnie źródeł pisanych (m.in. pamiętników, listów, poradników, literatury pedagogicznej, prasy), ikonograficznych (m.in. grafik, fotografii, pocztówek) i materialnych (jak np. sprzęty dziecinne, zabawki). Co istotne, scharakteryzowali proces kształtowania się badań nad dzieckiem i dzieciństwem zarówno w polskiej, jak i zagranicznej myśli pedagogicznej, zwracając uwagę na przemiany – od idei poznania dziecka do nauki o dziecku.

³ K. Jakubiak, M. Nawrot-Borowska, *Dziecko i dzieciństwo na ziemiach polskich w źródłach narracyjnych i ikonograficznych z drugiej połowy XIX i początku XX wieku*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2021, patrz bibliografia.

⁴ Tamże, s. 6.

Pierwszą część książki zamykają eksplikacje dotyczące przemian zachodzących w rodzinie jako środowisku wychowawczym drugiej połowy XIX i początku XX wieku. Istotne są konstatacje tych refleksji zawarte w stwierdzeniu:

Rodzina bowiem, bez względu na jej miejsce w stratyfikacji społecznej, pełniła znaczącą funkcję edukacyjną i kształtowała osobowość dzieci całokształtem organizacji i treści swego życia⁵.

Czytelnik otrzymuje więc nie tylko logiczną, spójną, wieloaspektową analizę stanu badań nad dzieckiem i dzieciństwem na przełomie XIX i XX wieku, ale również naukową syntezę kształtowania się badań nad dzieckiem w omawianym okresie oraz przemian rodziny w przyjętej perspektywie czasowej. Na docenienie zasługuje także warstwa narracyjna i językowa tej części – Autorzy zadbali, aby odbiorca (nie tylko historyk wychowania) został wyposażony w pełną wiedzę z dziedziny metodologii prowadzenia badań nad dzieckiem i dzieciństwem. Co ważne, zaprezentowali aparat pojęciowy w przystępny dla czytelnika sposób.

W drugiej części recenzowanej książki Autorzy umieścili wypisy z wybranych źródeł narracyjnych i ikonograficznych, gromadząc je w takie kategorie, jak: poglądy na pojmowanie dzieciństwa (rozdział 1), informacje dotyczące narodzin i opieki nad niemowlęciem (rozdział 2), przestrzeń i otoczenie dziecka (rozdział 3), higiena (rozdział 4), zdrowie fizyczne i psychiczne dziecka (rozdział 5), formy aktywności dziecka (rozdział 6) i opieka oraz wychowanie i kształcenie domowe dzieci (rozdział 7). Ów subiektywny, acz przemyślany i koherentny, wybór dokumentów źródłowych świadczy nie tylko o ogromie pracy włożonej w ich pozyskanie, ale także o erudycji Autorów. Wybranie najbardziej trafnych fragmentów jest także efektem wieloletnich poszukiwań źródłowych oraz studiów nad literaturą przedmiotu. Należy również wskazać na kompatybilność przedstawianych treści zawartych w źródłach narracyjnych i ikonograficznych, w wyniku której Czytelnik zyskuje pełny obraz (naj)ważniejszych aspektów dzieciństwa II połowy XIX i początku XX wieku.

Należy jednak mieć na uwadze, że Autorzy, tak w pierwszej jak i w drugiej części książki, przedstawili dzieciństwo warstw zamożnych, co wynikać może zarówno z bogatszej literatury przedmiotu, jak też dostępnych źródeł. Warto w tym miejscu zasugerować Autorom, aby kontynuowali opracowania źródłoznawcze dotyczące problemów dzieciństwa warstw niżej sytuowanych. Jest to kwestia, która wymaga naukowego namysłu. Całości dopełnia spis źródeł narracyjnych i materiałów ikonograficznych, adekwatny do przyjętej konstrukcji drugiej części książki, oraz bibliografia, a także indeksy (osobowy i rzeczowy) ułatwiające czytelnikowi orientację w poszukaniu konkretnych treści.

Godna uwagi jest również starannie przygotowana warstwa edytorska książki. Bogactwo ilustracji, dbanie o szczegóły wizualne, przykuwająca wzrok okładka stanowią zaledwie niektóre elementy wprowadzające czytelnika w dawny świat dzieciństwa z lekkością i zainteresowaniem. Nadmienić należy, że recen-

⁵ Tamże, s. 166.

zowana publikacja jest kolejnym tomem w serii wydawniczej „Szkoła – Państwo – Społeczeństwo” (wydawanej przez Zakład Historii Nauki, Oświaty i Wychowania w Instytucie Pedagogiki na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego), podejmującej problematykę oświaty, wychowania i edukacji z perspektywy badań historyczno-pedagogicznych.

Książka Krzysztofa Jakubiaka i Moniki Nawrot-Borowskiej, zatytułowana *Dziecko i dzieciństwo na ziemiach polskich w źródłach narracyjnych i ikonograficznych z drugiej połowy XIX i początku XX wieku*, stanowi kompendium wiedzy nie tylko dla historyków wychowania, którzy znajdą w niej syntetycznie scharakteryzowane kwestie: stanu badań nad dzieckiem i dzieciństwem drugiej połowy XIX i początku XX wieku, źródeł do tychże badań, czy też kształtowania się badań nad dzieckiem i dzieciństwem wskazanej epoki, ale także dla studentek i studentów pedagogiki, którzy po lekturze tej pozycji – szczególnie jej drugiej części – poznają zapatrywania na różne aspekty dzieciństwa przełomu XIX i XX wieku występujące w źródłach z epoki. I wreszcie, książka ta dla pasjonatów historii dnia codziennego, historii społecznej będzie stanowić intelektualną podróż w świat dawnego dzieciństwa, tym ciekawszą, że opatrzoną oryginalnymi fragmentami różnorodnych źródeł narracyjnych i ikonograficznych. A każdy zaś Czytelnik po odbyciu wędrowki do krainy lat szczęśliwych może odpowiedzieć sobie na pytanie: „Co mi jeszcze z lat dawnych się marzy?”⁶.

Katarzyna Kabacińska-Łuczak

ORCID 0000-0001-8098-3403

⁶ B. Leśmian, „Z lat dziecięcych”.